



УДК: 376.353:364-57

НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ЯК СУЧАСНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Литовченко Світлана, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, svetalitovchenko@ukr.net

Здійснено аналіз поступу спеціальної освіти у контексті обрання Україною стратегічного курсу на інтеграцію в міжнародне співтовариство. Узагальнено сучасні форми організації освіти дітей із особливими потребами на сучасному етапі. Висвітлено особливості діяльності навчально-реабілітаційного центру як інноваційного, нового типу навчального закладу. Зазначено напрями розвитку діяльності навчально-реабілітаційного центру відповідно до чинного нормативного забезпечення. Виділено специфічні напрями роботи сучасних навчально-реабілітаційних центрів, які потребують додаткового обґрунтування.

Ключові слова: особливі освітні потреби, навчально-реабілітаційний центр, спеціальна освіта, інклюзивна освіта, порушення слуха.

Литовченко Светлана, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Учебно-реабилитационный центр как современная форма организации образования детей с нарушениями слуха

Осуществлен анализ развития специального образования в контексте избрания Украины стратегического курса на интеграцию в международное сообщество. Обобщены современные формы организации образования детей с особыми потребностями на современном этапе. Освещены особенности деятельности учебно-реабилитационного центра как инновационного, нового типа учебного заведения. Указано направления развития деятельности учебно-реабилитационного центра в соответствии с действующим нормативным обеспечением. Выделены специфические направления работы современных учебно-реабилитационных центров, которые требуют дополнительного обоснования.

Ключевые слова: особые образовательные потребности, учебно-реабилитационный центр, специальное образование, инклюзивное образование, нарушения слуха.

© Литовченко С., 2017



Lytovchenko Svitlana, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Education and Rehabilitation Center as a modern form of education for children with hearing impairment

The analysis of the progress of special education in the context of the election of Ukraine's strategic course toward integration into the international community. Overview modern forms of education for children with special needs today. The peculiarities of educational and rehabilitation center as an innovative, new type of school. The specified directions of development of educational and rehabilitation center in accordance with applicable regulatory support. Highlight specific areas of modern educational and rehabilitation centers that require additional study.

Keywords: special needs education, training and rehabilitation center, special education, inclusive education, hearing impairment.

Постановка проблеми. Обрання Україною стратегічного курсу на інтеграцію в міжнародне співтовариство створило можливості долучитися до глобальних цивілізаційних процесів, сприяло утвердженню прогресивної соціальної моделі інвалідності, що базується на демократичних, антидискримінаційних цінностях. Одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики є сприяння у реалізації прав на рівний доступ до якісної освіти, забезпечення можливостей для особистісного інтелектуального і професійного розвитку людей з особливими потребами. Стратегічним орієнтиром у цьому сенсі є «Конвенція про права осіб з інвалідністю», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікована Україною у 2008 році.

Крім того, європейський вектор розвитку освіти, зміни у сучасному українському суспільстві актуалізують проблему виховання життєво компетентної особистості дитини, здатної до гармонійної адаптації до нових умов життя, налагодження продуктивних стосунків з оточуючими, визначення свого місця у соціумі.

За останні роки визначено нову методологію розвитку спеціальної освіти (В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко та ін.), яка передбачає: створення умов для здобуття дітьми різних освітніх рівнів, не залежно від стану здоров'я, зокрема, наявності тих чи інших порушень психофізичного розвитку; спрямування освіти на задоволення потреб дітей та їхніх батьків шляхом надання освітніх послуг (до яких відносимо і реабілітаційні, корекційно-розвиткові тощо); відмову від нозологічного принципу направлення дітей у спеціальні заклади, розширення мережі навчальних установ та надання батькам прав вибору освітньої моделі для своєї дитини.

Упровадження інклюзії варто розглядати як новий етап розвитку спеціальної освіти, об'єднання до недавнього часу паралельно існуючих систем загальної та спеціальної освіти, та відповідно взаємозбагачення.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемам сучасних форм організації освіти дітей із особливими потребами на сучасному етапі присвячено низку наукових праць, зокре-



ма, розглядаються концептуальні та технологічні основи інклюзивної освіти, окремі моделі певних навчально-реабілітаційних центрів тощо. Окрім того, у визначенні напрямів розвитку нових форм освіти дітей із порушеннями слуху треба враховувати останні тенденції у цій галузі, як то трансформація спеціальних навчальних закладів, розширення їх функцій та удосконалення структури (А. Колупаєва, О. Таранченко). У 2017 році виділено додаткове фінансування на освіту осіб з особливими потребами у спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів, що поліпшить стан забезпечення таких закладів необхідними фахівцями, обладнанням, дидактичними матеріалами, спеціальними засобами корекції (Інформація МОН України до розширеного засідання Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти від 22 лютого 2017 року). Зокрема, буде вирішуватися проблема залучення фахівців спеціальних навчальних закладів для проведення корекційної роботи, консультування педагогів та батьків тощо.

Мета статті. На основі аналізу сучасного стану освіти дітей із порушеннями слуху в Україні та зарубіжжі визначити теоретико-методичні основи та особливості діяльності навчально-реабілітаційних центрів (НРЦ) у контексті актуальних підходів у сурдопедагогічній науці і практиці.

Виклад основного матеріалу. Необхідно підкреслити, що в умовах реформування спеціальної освіти України головним завданням є не скорочення (закриття) спеціальних закладів, а трансформація із врахуванням успішного українського та міжнародного досвіду, розширення функцій, надання нових освітніх послуг, а отже максимальне збереження та використання висококваліфікованих фахівців та матеріально-методичної бази тощо (А. Колупаєва, О. Таранченко).

Прогресивна сучасна інновація полягає у забезпеченні права вибору варіативних моделей здобуття освіти дітьми з особливими потребами. Хоча впровадження нових моделей освіти стикається з труднощами, проте всі інновації виникають на запит батьків – основних замовників освітніх послуг, захисників інтересів дитини. Тому постає завдання створення сучасного освітньо-реабілітаційного середовища відповідно до потреб кожної дитини, застосування розумного пристосування та універсального дизайну в освіті (терміни, прийняті у міжнародному співтоваристві і закріплені у документах).

Нині діти з особливими потребами можуть здобувати освіту в загальноосвітніх навчальних закладах різних типів.

- спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (спеціальні загальноосвітні школи з продовженим днем, школи-інтернати, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання, навчально-реабілітаційні центри);

- загальноосвітніх школах зі спеціальними та інклюзивними класами.

Навчально-реабілітаційний центр – інноваційний, новий тип навчального закладу. Сьогодні розвиваються різні моделі закладів, спеціальні школи-інтернати розширюють осучаснюють свої функції і на їх базі створюються навчально-реабілітаційні центри. Тому, актуальним є визначення методичних основ та особливостей діяльності таких інноваційних закладів.

У історичному контексті доцільно зазначити, що ще у середині 90-х років ХХ ст. за ініціатииви недержавних організацій і батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку та підтримки міжнародних недержавних фондів відкрилася низка навчально-



реабілітаційних центрів як спеціальних закладів нового типу. При цьому контингент вихованців переважно становили діти з аутизмом, складними комплексними порушеннями, які мали обмеження у навчанні в традиційних закладах.

Надалі розвивається нормативне забезпечення їхньої діяльності. У 1997 р. було розроблене перше «Положення про навчально-реабілітаційний центр», яке сьогодні втратило чинність. У 2012 р. розроблено та затверджено нове «Положення про навчально-реабілітаційний центр» (далі – НРЦ), відповідно до якого НРЦ – загальноосвітній навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку, діяльність якого передбачає здійснення *комплексних реабілітаційних заходів*, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень (Наказ МОН України від 16 серпня 2012 року).

Варто зазначити, що *реабілітація* розглядається як комплексний цілісний процес, у контексті якого психолого-педагогічний супровід є одним з основних. Зокрема, у контексті сучасного бачення, *«комплексна реабілітація дітей з порушеннями слуху»* передбачає об'єктивне виявлення (скринінг), діагностику порушень слуху, адекватне слухопротезування чи оперування КІ, заняття та консультації з розвитку слуху, мовлення, психічних процесів (психолого-педагогічний супровід), що вочевидь сприятиме соціальній адаптації дитини, її самореалізації та успішній інтеграції. Реабілітація спрямована на запобігання вторинним відхиленням у розвитку дітей із порушеннями слуху, створення умов для навчання та соціалізації відповідно до індивідуальних потенційних можливостей.

Згідно з Типовим статутом, затвердженим МОН України, та зазначеного Положення Центр розробляє власний *статут. Особливості умов* навчання в Центрі визначаються такими чинниками (з Положення):

- гнучкою системою навчальної, виховної та корекційно-реабілітаційної роботи;
- створенням спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання, виховання та подолання порушень фізичного та психічного розвитку;
- здійсненням індивідуального та диференційованого підходу у навчанні та реабілітації дітей.

Структурними підрозділами Центру зазвичай є такі: дошкільне відділення для дітей від 2 до 6 (7) років; спеціальна загальноосвітня школа; реабілітаційне відділення.

Важливо підкреслити, що Центр працює з *постійним та змінним контингентами вихованців*: постійний контингент – це учні спеціальної школи (школи-інтернату) та вихованці дошкільних груп дошкільного відділення; змінний контингент – вихованці раннього, дошкільного та шкільного віку, які навчаються за місцем проживання, а психолого-педагогічну, корекційно-компенсаторну, медико-реабілітаційну, консультативну та соціально-реабілітаційну допомогу отримують у реабілітаційному відділенні Центру або в умовах сім'ї.

Про особливості діяльності НРЦ ідеться у щорічних методичних листах МОН України з проблем освіти дітей з особливими потребами, що ще раз підкреслює актуальність таких закладів:

«Законодавство в галузі освіти передбачає можливість створення загальноосвітнього навчального закладу нового типу – навчально-реабілітаційний центр. Саме у таких цен-



трах діти з інвалідністю, ускладненою важкими порушеннями розвитку (а також діти, які самостійно не пересуваються), можуть здобувати освіту відповідного рівня у поєднанні з реабілітаційними послугами» (2015 – 2016 н. р.).

Важливою є роль навчально-реабілітаційних центрів у забезпеченні права на освіту в поєднанні з комплексною реабілітацією учнів. Отже, невід'ємною структурною складовою НРЦ є реабілітаційне відділення, у якому надають корекційно-розвиткові послуги постійному контингенту (діти з особливими освітніми потребами, які є учнями НРЦ) та змінному (вихованці дошкільних навчальних закладів з інклюзивними групами, учні класів з інклюзивним навчанням та спеціальних класів ЗНЗ, учні, які навчаються за індивідуальною формою та інші).

Рік у рік мережа НРЦ та учнів у них збільшується. У перспективі такий процес повинен сприяти зменшенню кількості дітей з особливими потребами, які навчаються за індивідуальною формою, та збільшенню чисельності дітей зі складними порушеннями розвитку, які здобувають освіту відповідного рівня у навчальних закладах системи освіти (2016/2017 н. р.).

З метою розвитку мережі НРЦ Міністерством затверджено перспективний план відкриття цих закладів у регіонах (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 20.11.2012 № 1299 «Про затвердження перспективного плану розвитку навчально-реабілітаційних центрів»).

МОН України наголошує, що спеціальна школа-інтернат і НРЦ – це різні типи загальноосвітніх навчальних закладів, з різними функціями, тому недопустимо реорганізувати спеціальні загальноосвітні школи-інтернати у навчально-реабілітаційні центри, якщо зміст їх діяльності не відповідає Положенню про НРЦ.

Зазначимо важливі аспекти організації діяльності НРЦ.

Для надання корекційно-розвиткової та реабілітаційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади з інклюзивними класами/групами обов'язково мають укласти угоду з НРЦ або, у разі відсутності таких за місцем проживання, із спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами про співпрацю. Це стосується також загальноосвітніх навчальних закладів, у яких діти з особливими освітніми потребами, зокрема діти з інвалідністю, навчаються за індивідуальною та іншими формами навчання.

З метою надання ранньої допомоги дітям з особливими освітніми потребами в НРЦ можливе відкриття *консультативного пункту (обов'язково передбачається статутом закладу)*, завданнями якого є проведення консультацій для батьків, які виховують дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку, педагогічних працівників, психологів, які працюють з такими дітьми та їх батьками.

Також при НРЦ можливе функціонування *центру ранньої допомоги*, до складу якого входить патронажна служба. Метою діяльності такого центру є надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дітям зі складними порушеннями психофізичного розвитку раннього та дошкільного віку, що не належать до постійного контингенту НРЦ. У рамках роботи НРЦ можливо організувати в межах фонду заробітної плати виїзну форму роботи спеціалістів (надання корекційної допомоги дітям та консультування їх батьків удома) (2013 – 2014 н. р.).



МОН України визначено «План заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», затвердженого Наказом МОН від 21.12.2009 р. № 1153, де передбачено: «Розглянути питання щодо утворення навчально-реабілітаційних центрів на базі спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів, залучення фахівців і використання обладнання зазначених шкіл з метою поліпшення навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, в класах з інклюзивним навчанням і спеціальних класах загальноосвітніх навчальних закладів ...».

Так, у структурі НРЦ можуть створюватися – центри раннього втручання, консультативні пункти для батьків, ресурсні центри інклюзивної освіти, соціально-психологічні служби тощо.

Сьогодні в Україні працює значна мережа НРЦ, створених на базі спеціальних шкіл-інтернатів для дітей із порушеннями слуху, що використовують потенціал і ресурси цих закладів; створено різні моделі НРЦ (із врахуванням зарубіжного досвіду, але, що важливо, – враховуючи запити батьків, регіональні особливості, наявний ресурс тощо).

Одним із перших у 2001 р. шляхом реорганізації спеціальної школи для дітей зі зниженим слухом створено «Кам'янець-Подільський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр» (директор – І. Ганушкевич, до 2016 року – О. Доложевський), приміщення центру обладнанні із дотриманням вимог універсального дизайну, укомплектовані кабінети для корекційних занять із дітьми з порушеннями слуху, опорно-рухового апарату, комплексними порушеннями, працюють висококваліфіковані педагоги та лікарі.

У 2008 році у м. Дніпрі на базі спеціальної школи для слабочуючих дітей створено Багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр, який у 2012 р. розширив спектр послуг, започаткував сучасні напрями роботи на запит часу і функціонує як «Багатoproфільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр корекційної роботи та інклюзивного навчання» (директор – І. Родименко). Учителі області можуть опанувати сучасні технології навчання дітей з особливими потребами, оскільки Центр є філіалом кафедри корекційної педагогіки Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Серед останніх новин – відкриття на базі Центру сучасного реабілітаційного відділення для дітей з розладами аутичного спектра.

У 2011 р. на базі спеціальної школи відкрито «Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр № 1» (директор – О. Савчук), який є постійним партнером лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України. Особливості структури цього закладу полягають у тому, що у межах середньої загальноосвітньої школи-інтернату передбачено три варіанти здобуття освіти, а саме: загальноосвітня підготовка та корекційно-розвивальне навчання, компенсаторно-адаптаційне навчання, реабілітаційне навчання (індивідуально сплановане навчання для дітей зі складними комплексними порушеннями); функціонують відділення медичної реабілітації, корекційно-виховної роботи та розвитку дитини, професійно-технічної освіти, соціально-психологічна служба. Послуги Центру: «На допомогу закладам з інклюзивною та індивідуальною формами навчання» (представлено типову Угоду про співпрацю між спеціальним та інклюзивним закладами); Інформаційно-методичні послуги для громади та фахівців;



Комплексна діагностика дітей з особливими потребами; Комплексна реабілітація; Програма консультування батьків. Налагоджено роботу зі значним змінним контингентом вихованців, у дошкільному відділенні відкрито групи для дітей з кохлеарними імплантами.

Наявні особливості регіональних центрів та закладів, що працюють у столиці (у деяких областях на базі майже всіх спеціальних шкіл створено НРЦ, у м. Києві працює 15 спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), у 2016 р. на базі спеціальної школи № 6 створено перший НРЦ (директор – Л. Шевченко). У великих містах значний спектр освітніх та реабілітаційних послуг, які надають різні установи, актуальним є створення інформаційної бази таких послуг для батьків, фахівців, управлінців. У менших містах послуги зосереджено навколо створених НРЦ.

Варто зазначити, що навчально-реабілітаційні центри створюються і на базі благодійних громадських організацій. Прикладом такого центру є широко відома *Благодійна установа НРЦ «Джерело» м. Львова*, історія якої розпочинається з 1990 року. Установа заснована батьками, функціонує відділення розвитку дитини, на базі самого НРЦ створено Львівський міський центр реабілітації. Серед актуальних проблем, як зазначають співробітники центру: недостатня кількість фахівців (на державному рівні розраховується один психолог на 50 – 100 дітей); один учитель на 16 дітей і один асистент, у такому випадку важко говорити про індивідуальний підхід, оскільки діти мають тяжкі порушення. Щодо впровадження інклюзії: вихованці центру майже не переходять на навчання в інклюзивні заклади, оскільки напевно система освіти і суспільство ще не достатньо готові прийняти та забезпечити інклюзію для дітей із комплексними тяжкими порушеннями; через брак людського ресурсу центр не спроможний забезпечувати заклади, де навчаються такі діти корекційною роботою. «Інше – це сама трудність із певними закладами освіти, наприклад нам часто закидають те, що ми соціальний захист, а не освіта і поняття не маємо, що значить освіта. Тоді важко працювати в контексті інклюзії з такими школами».

Отже, в Україні сьогодні вже існує унікальний досвід закладів нового типу, відбувається апробація певних моделей спеціальних навчальних закладів, реалізується системний підхід до корекційної спрямованості навчально-виховного процесу та здобуття професії учнями з особливими потребами. Варто підкреслити, що у створенні НРЦ використано кадровий потенціал, матеріальний ресурс спеціальних шкіл, що сприяє забезпеченню комплексного процесу реабілітації дітей з ОП.

Водночас діяльність НРЦ є інноваційним підходом у вітчизняній практиці, тому залишаються питання, що є недостатньо вивченими і методично обґрунтованими.

Зокрема, можливо виділити такі специфічні **напрями роботи сучасних НРЦ**, які потребують додаткового обґрунтування.

1. Підтримка інклюзивних навчальних закладів: забезпечення корекційно-розвивальних реабілітаційних послуг для дітей з ОП, визначених в рамках Індивідуальної програми розвитку; консультативно-методична допомога педагогам та батькам, надання необхідних ресурсів.
2. Рання допомога, супровід батьків дітей із особливими потребами.
3. Професійна підготовка учнів.



Означені специфічні напрями роботи сучасних навчально-реабілітаційних центрів є у перспективі подальших розвідок, адже потребують додаткового обґрунтування.

На часі – варіативність підходів до вибору форм навчання дітей із особливими потребами. Дедалі більше батьків обирають інклюзивну форму навчання. Підвищується роль корекційної складової, потребує розширення функцій спеціальна освіта, надання освітніх послуг відповідно до потреб кожної дитини у контексті обрання Україною стратегічного курсу на інтеграцію в міжнародне співтовариство. Отже, висвітлені особливості діяльності навчально-реабілітаційного центру як інноваційного, нового типу навчального закладу на теренах України та виділені специфічні напрями роботи таких центрів будуть у полі зору нашого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
2. Таранченко О. М., Федоренко О. Ф. Концепція розвитку національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – 2015. – № 1. – С. 26 – 33.
3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – 448 с. – Бібліогр.: с. 21. – (До 25-річчя незалежності України).
4. Федоренко О. Ф. Особливості педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання / О. Ф. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – 2015. – № 2. – С. 72 – 77.
5. Міністерство освіти і науки України. <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/>.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Kolupaieva A. A., Taranchenko O. M. (2016) Inclusive Education: from the basics to practice: monohrafiya. Kyiv, ATOPOL. [In Ukrainian].
2. Taranchenko O., Fedorenko O. (2015). The concept of the national system of education of persons with hearing impairment in Ukraine. Exceptional child: teaching and upbringing, 1 (73), 26 – 33. [In Ukrainian].
3. Kremen V. H. (ed) (2016). National Report on the state and prospects of development of education in Ukraine / Nat. Acad. ped. Sciences of Ukraine; [ed. board.: V. H. Kremen, V. I. Luhovyi, A. M. Hurzhii, O. I. Savchenko]. – Kyiv: Pedagogichna dumka. [In Ukrainian].
4. Fedorenko Oksana (2015). Features of pedagogical support of hard-of-hearing junior schoolchildren in inclusive education settings. Exceptional child: teaching and upbringing, 2 (74), 72 – 77. [In Ukrainian].
5. Ministry of Education and Science of Ukraine <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/>.